

opdatering

Årbog for Vardemuseerne
& Ringkøbing-Skjern Museum

2017

opdatering

Årbog for Vardemuseerne &
Ringkøbing-Skjern Museum 2017

opdatering
Årbog for Vardemuseerne
& Ringkøbing-Skjern Museum 2017

© Forfatterne, Vardemuseerne
& Ringkøbing-Skjern Museum 2018

Redaktion: Christian Ringskou og Tine Lorange

Korrektur: Harriet Ludvigsen

Grafisk tilrettelæggelse: Tine Lorange

Forsidefoto: Niels A. Hansen

Fotos og illustrationer: med mindre andet er angivet
ved de enkelte fotos og illustrationer tilhører
billedmaterialet i denne bog Vardemuseerne,
Ringkøbing-Skjern Museum eller Arkæologi Vestjylland

Alle kort, Danmarks Højdemodel og
ortofotos: ©Geodatastyrelsen

Skrift: Myriad Pro

Papir: MultiArt Silk 130g

Omslag: 1/s 250g

Tryk: Strandbygaard Grafisk A/S, Skjern

ISBN 978-87-89834-97-9

ISSN 1903-9581

Kære Læser!

Velkommen til årets opdatering. Det er ottende gang Vardemuseerne og Ringkøbing-Skjern Museum udsender en fælles årbog, der beskriver noget af alt det, der sker på museumsområdet i de to kommuner.

Og som altid er årbogens indhold blandet. Denne gang er der en hel stribe artikler, der er resultatet af 20 antropologistuderendes feltarbejde i maj måned 2017 omkring Hvide Sande. Der er fine portrætter af Skjerns "Kornelius Blisand", Christian Hansen og Vestjyllands "Rembrandt", Christen Lyngbo. Der er artikler om museernes formidling både i landskabet og inde på museerne. Der er artikler om to forskellige flygtningelejre fra tiden

efter Anden Verdenskrig og vi fortsætter byvandringen gennem Ringkøbings gader før og nu. Der er fokus på jernalderens spader og deres rette brug og en artikel om alternativ medicin for hundrede år siden – som nu giver vore dygtige detektorfolk fund fra marken. Og så er der som i de tidligere årgange beretninger fra museumsforeningerne om deres aktiviteter og en oversigtsartikel om årets arkæologiske udgravninger.

Som altid kommer vi langt omkring – selvom vi holder os inden for de to kommuners grænser. Men der er meget historie her i Vestjylland. Og vi bliver ved med at finde nyt om den.

God læselyst

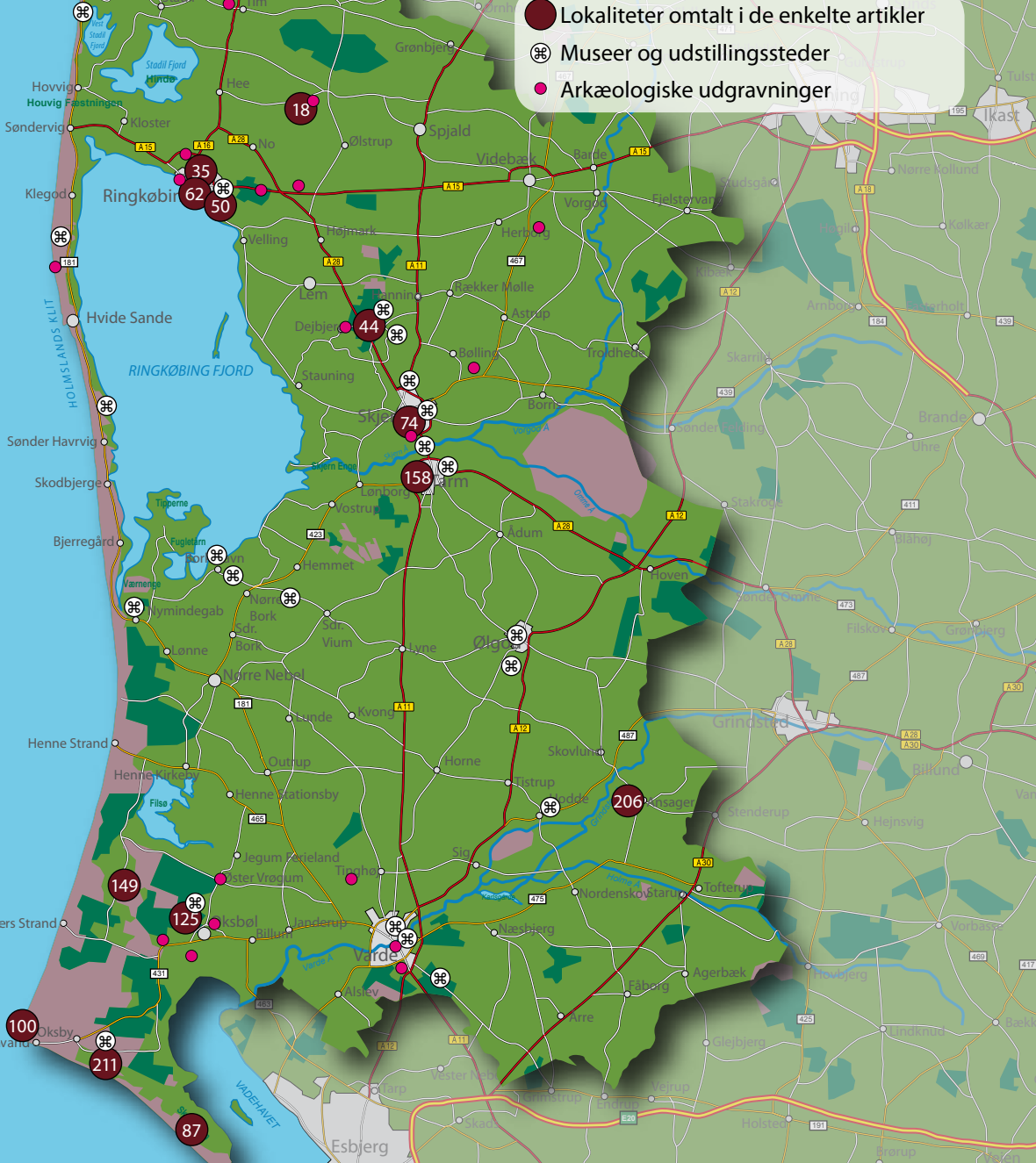
Kim Clausen og Claus Kjeld Jensen

● Lokalteter omtalt i de enkelte artikler

☞ Museer og udstillingssteder

● Arkæologiske udgravninger

Indhold

- 6** Museumsforeningernes årsberetninger
- 16** Årets gang i ArkVest
Af Lene B. Frandsen & Poul K. Jørgensen
- 18** Lyngsmose Nord
Af Palle Eriksen, Torben Egeberg & Per Ole Rindel
- 24** Huller i jorden
Af Henriette Lyngstrøm
- 35** Ringkøbings middelalderlige byprivilegier
Af Anders Bøgh
- 44** Rakkerpakket i Ringkøbing Amt
Af Caroline Larsen
- 50** Fra Torvet til havnen
Af Christian Ringskou
- 62** "Ja, saadan kan man jo blive ved at mindes"
Af Helen Borg
- 74** Købmand Christian Fabricius Hansen
Af Christian Ringskou
- 87** Fra Strøget til Skallingen
Af Daniel Henschen
- 96** Volta, Galvani, strøm i døde frøer og en kvaksalver fra Frederiksberg
Af Lars Chr. Bentsen
- 100** Blandt sovjetiske krigsfanger og flygtninge i Blåvandlejren
Af Harald H. Jepsen
- 125** At skabe orden i kaos
Af John V. Jensen
- 149** Forsvinde fra mands minde
Af John V. Jensen
- 158** Tarm Stole- og Møbelfabrik i over 100 år
Af Christian Lind Thomsen
- 169** På feltøvelse i Naturens Rige
Af Bodil Selmer, Afdeling for Antropologi, Aarhus Universitet
- 203** Naturens Rige
Af Lisbeth Lunde Lauridsen
- 206** Genstande på et museum
Af Holger Grumme Nielsen
- 211** Punktum, punktum, komma, streg
Af Pernille Ø. Sørensen & Anja Høegh
- 218** Årets udgravninger
Af arkæologerne i ArkVest
- 238** Tidstavle
- 239** Retteblad

Rakkerpakket i Ringkøbing Amt

– om udstillingen *Rakkerpak – Æreløse rakkere og udstødte natmandsfolk i Danmark på Bundsbæk Mølle.*

Af Caroline Larsen

Portræt af Christian 2. (1481-1559). Michiel Sittow: Statens Museum for Kunst.

I laden på Bundsbæk Mølle hænger Christian 2. Fra sin plads kan han se frem i historien. Han kan se henrettelsen af Johann Friedrich Struensee, han kan se love, hans efterfølgere har givet, og så kan han se rakkere. Rakkerpak, natmænd, udstødte, hele laden er fyldt med dem – og med deres historie – men det hele starter med Christian 2.

Med lov skal land bygges

Året er 1522, og kongen, Christian 2., har netop fået vedtaget sin Land- og Bylov, der skal gøre op med de forældede landskabslove, bl.a. Jyske Lov fra 1241. Land- og Byloven er delt op i to – den ene lovgiver om forholdene i købstæderne, mens den anden byder om forholdene på landet.

Ikke nok med at kongen dermed giver den første landsomspændende lov, loven er også nytænkende – og på sin vis provokerende. Humanismen har gjort sit indtog i Europa – og nu også i Danmark – og med kongens nye lov skal uddannede (ofte borgerlige) mænd sørge for mange flere af samfundets funktioner. Dermed blev bl.a. retshandlinger, hvor offentligheden tidligere havde fungeret som vidner for at garantere, at alt gik retfærdigt til, suspenderet.¹ Der skal sættes skik på landet, og det betyder bl.a., at der lovgives om, at der i hver købstad i Danmark skal forefindes både en bøddel og en rakker. Bødlen skal sørge for afstraffelse af kriminelle, mens rakkeren udover at hjælpe bødlen fx skal fjerne og begrave lig, opsætte bødlens

kag og fjerne ildelugtende ådsler fra købstæderne. Det er også rakkeren eller natmanden, som han også kaldes, der skal fjerne byens lort.² I ly af nattens mulm og mørke skal natmanden fjerne byens stank, uden at borgerne ser hverken affald eller natmand. I Land- og Byloven af 1522 er det første gang, rakkeren nævnes, og i denne sammenhæng skal det forstås som et betalt erhverv, men sådan forblev det ikke.

Allerede i 1523 drager Christian 2. og hele hans familie i landflygtighed,³ og hans Land- og Bylov suspenderes. Først med Danske Lov af 1683 gives en lov, der er gældende for hele Danmark.⁴ Men alligevel var rakkerens skæbne beseglet, det bliver ved med at være ham, der skal fjerne byens affald, og efterhånden som tiden går, sidestilles han med affaldet som den nederste del af det danske samfund.

Rakkerpakket

Selvom det først er i 1522, skriftlige kilder fortæller om rakkeren, findes der allerede fra 1516 en kilde, der indirekte nævner rakkeren.⁵ For rakkerne fandtes allerede, inden kongen lovgav om dem, som de nederste af de nederste i det danske samfund, dem der ikke kunne få arbejde og derfor tog det, ingen andre ville have. Lovgivningen fra 1522 formaliserede blot rakkerens arbejde som erhverv.

Erhvervet som "rakker" ændrede efterhånden karakter, så det ikke kun var noget, man arbejdede som, men også noget, man var. Man var den, der fjernede de døde dyr, man var den, der arbejdede i lort til halsen – og så man efterhånden også den, der blev udstødt af samfundet og dømt æreløs. Måske var det, fordi befolkningen var bange for rakkeren; der går historier om, hvordan de døde dyrs sjæle stadig var i kroppen, og at rakkeren derfor blev smittet, når han rørte ved dem og endda kunne give smitten videre. Eller måske var det, fordi befolkningen syntes, rakkerne var ulækre og uhumske; de arbejdede med affald og døde dyr. Det vides ikke med sikkerhed, men en ting er sikkert, rakkeren blev udstødt fra det danske samfund

Kagen blev fra middelalderen og til midten af 1800-tallet brugt som afstraffelsesredskab. Den skyldige blev bundet til kagen og pisket. Kagstrygning blev i Danmark ophævet som straf for tyveri i 1840 og endeligt ophævet ved Straffeloven af 1866.⁶ Denne kage er fra Ringkøbing og blev i 1887 doneret til Nationalmuseet af Ringkøbing Byråd.

og ikke kun rakkeren selv, for da "rakker" ikke længere kun blev opfattet som et erhverv, men som noget man var, blev hele familier udstødt af samfundet.⁷

Fri os fra rakkerpakket

I middelalderen og renæssancen var kirken omdrejningspunktet i det danske samfund. Trods reformationen i 1536 var det stadig i kirken, almindelige danskere fik de fleste af deres informationer. Det var i kirken, man mødte sine naboer, det var her, sladderen gik osv.

At rakkerne blev udstødt af samfundet betød også, at de ikke var velkomne i kirken – men kirken afviser jo ikke nogen! Så i flere af landets kirker blev der opsat særlige, ofte dårlige, stole og bænke til rakkerne, så den øvrige menighed ikke skulle sidde ved siden af de udstødte.⁸ Dejbjerg Kirke er en af de kirker i Danmark, hvor de såkaldte

Ruinen af rakkerhuset i Bjørnemosen kort før nedrivning. Maleri af H. Flytkjær.

"rakkerbænke" blev op sat, nogle af dem kan ses i udstillingen på Bundsbæk Mølle.

Udstødelsen af rakkerfamilierne kom også til udtryk, når en ny rakker kom til verden, for hvem ville hjælpe ved en rakkerkones fødsel? Efterhånden blev det dog pålagt samfundets øverste at hjælpe samfundets nederste, og på den måde blev det borgerskabets fruer, der hjalp, når rakkerbørn kom til verden, mens godsejere og grever stod faddere til de små.⁹ Rakkerbørnene blev også holdt uden for skolesystemet, og det fortælles bl.a., at flere steder i Danmark trak forældre deres børn ud af skolen, så længe der var rakkerbørn i den, med det resultat, at rakkerbørnene ikke kom i skole. Dette skete bl.a. i Dejbjerg – ikke langt fra Bundsbæk Mølle.¹⁰ Hele rakkerfamilien blev altså udstødt fra samfundet og så sig nødsaget til at rakke rundt fra by til by, fra job til job, fra måltid til måltid. Dette resulterede i et parallelsamfund, hvor rakkerne skabe deres egne regler, traditioner og tilmed deres eget sprog.¹¹

Rakkerne i Ringkøbing Amt

Fra kilder ved vi, at der har været rakkere og natmænd i hele Danmark (og i store dele af Europa), og vi ved også, at de sidste rakkere i Jylland boede i Dejbjerg, i rakkerhuset i Bjørnemosen ved Bundsbæk Mølle, og at de hed Niels Christian Jensen og Mette Marie Sophie Johansen – bedre kendt som Niels Kvembjerg og Mette Mus.¹² Begge var af gammel rakkerslægt, og begge var de vokset op som udstødte – det er der intet nyt i. Men da udstillingen på Bundsbæk Mølle: "Rakkerpak – Æreløse rakkere og udstødte natmandsfolk i Danmark" skulle laves, blev Rigsarkivet kontaktet, og her dukkede en oversigt fra 1803 op. Den er underskrevet "Hansen", den navnkundige Amtmand Hansen: Christian Frederik Hansen, amtmand i Ringkøbing til 1805, og drejede sig om natmænd og deres familier i Ringkøbing Amt.¹³

Listen fortæller på mange måder historien om igen; at natmand ikke blot var et erhverv, men en identitet for

Liste over natmandsfamilier i Ringkøbing Amt i 1803

Herredskabsprotokollen indkomne Beretninger om Natmandsfamilierne i Ringkøbing Amt følgende —

<i>Herredskabsnavn</i>	<i>Beretning</i>	<i>Antal</i>
<i>Nørre</i>	<i>Indes ingen Natmandsfamilier</i>	<i>—</i>
<i>Bølling</i>	<i>I Deiberg Sogn er en Familie, nemlig Mand, Kone og 5 Børn, ialt...</i>	<i>7</i>
<i>Ulfborg og Hind</i>	<i>I Madum Sogn en Familie, nemlig Mand, Kone samt 5 Sønner og 5 Døtre, en af disse sidste er bleven be-sovet og saa et Barn, ialt...</i>	<i>13</i>
<i>Wrads</i>	<i>ingen</i>	<i>—</i>
<i>Hammerum</i>	<i>I Rind Sogn var 2de Natmands Familier, som bestaaer af...</i>	<i>15</i>
<i>Hierm og Ginding</i>	<i>I Wildberg Sogn er en Natmands Søn</i>	<i>1</i>
<i>Skodborg og Wandfuld</i>	<i>findes 3 Familier, som bestaaer af</i>	<i>9</i>
	<i>I Ramme Sogn er en Familie, som bestaaer af...</i>	<i>4</i>
	<i>I Rom er 2de Personer</i>	<i>2</i>
	<i>Ialt...</i>	<i>51 Perso.</i>

Ringkøbing den 11de Octobr 1803
Hansen

Listen afskrevet

Efter de fra Herredfogderne indkomne Beretninger var Natmands Familierne i Ringkøbing Amt følgende —

Herredsnavn		Natmænd antal
Nørre...	Findes ingen Natmands Familier...	—
Bølling...	I Deiberg Sogn er en Familie, nemlig Mand, Kone og 5 Børn, ialt...	7
Ulfborg og Hind...	I Madum Sogn en Familie, nemlig mand, Kone samt 5 Sønner og 5 Døtre, en af disse sidste er bleven be-sovet og saa et Barn, ialt...	13
Wrads...	...ingen...	—
Hammerum	I Rind Sogn var 2de Natmands Familier, som bestaaer af...	15
	I Wildberg Sogn er en Natmands Søn	1
Hierm og Ginding	findes 3 Familier, som bestaaer af	9
Skodborg og Wandfuld	I Ramme Sogn er en Familie, som bestaaer af...	4
	I Rom er 2 ^{de} Personer	2
	Ialt...	51 Perso.
	Ringkøbing den 11 ^{de} Octobr 1803	
	Hansen	

Mette Mus og Niels Kvembjerg fotograferet foran rakkerhuset i Bjørnemosen sammen med en af deres døtre.

både ham og hans familie. Og listen giver et godt indblik i, hvordan en natmandsfamilie eller rakkerfamilie så ud i starten af 1800-tallet. I familien har der været en del børn, altså ligesom i de fleste andre familier. Listen fortæller os også, at man holdt øje med natmandens børn, fx fremgår det, at i Madum Sogn var en af natmandens døtre blevet "besovet", så endnu et led af denne rakkerslægt var på vej. Vi kan også se, at der i Vildbjerg Sogn levede en søn af en natmand. Men hvorfor har man holdt særligt øje med rakkerne?

Mange rakkere blev fængslet, fordi de manglede til dagen og vejen, og derfor så sig nødsaget til at stjæle. Og de, der ikke stjal, måtte ty til andre midler, fx tiggeri. Men da det var ulovligt at være arbejdsløs,¹⁴ var tiggeri også endnu en vej til tugthuset eller fattiggården mv. Dette kan have været en af grundene til, at man holdt ekstra øje med natmandsfamilierne i Ringkøbing Amt, for man ville vide, hvor de var, hvor mange der var, og om de formerede sig, så de blev en yderligere udgift for sognene. Det var sognene, der ofte endte med at måtte betale for de udstødte, når de

ikke selv kunne finde arbejde. Bl.a. blev der fra Bundsbæk Mølle uddelt fattighjælp i form af mel – ofte netop til områdets rakkere.¹⁵ Familierne var sat i bås, og den bås blev de holdt i.

Efterhånden blev rakkeren og natmandens erhverv overflødig, men det at være rakker var stadig noget, man var. Langsomt blev rakkerens børn dog alligevel optaget i det danske samfund, rakkerne uddøde, og i dag skal vi på museum for at møde dem.

Foto fra udstillingen "Rakkerpak - Æreløse rakkere og udstødte natmandsfolk i Danmark" på Bundsbæk Mølle.

Rakkerpakket på Bundsbæk Mølle

Udstillingen "Rakkerpak – Æreløse rakkere og udstødte natmandsfolk i Danmark" kan stadig opleves på Bundsbæk Mølle, ligesom Mette Mus og Niels Kvembjergs rakkerhus kan besøges. Ønsker man at læse mere om rakkerne, kan man starte med H.P. Hansens artikler om rakkerne i Hardsyssels Årbog eller Jon Høgghs "Rakkerne i Dejbjergområdet – et udstødt folkefærd", der blev udgivet i forbindelse med åbningen af den nye udstilling.

Caroline Larsen kan kontaktes på cl@levendehistorie.dk

Noter

1. Se fx Christina Lysbjerg Mogensen: Christian 2.s Land- og Bylov 1522: http://danmarkshistorien.dk/leksikon-og-kilder/vis/materiale/christian-2s-land-og-bylov-1522/?no_cache=1
2. Se fx H.P. Hansen: *Jyske skøjere og rakkere*. Hernov 1952, 2. reviderede udgave 1992 ved Jørgen Mågård, s. 18-19.
3. C.F. Allen: *De tre nordiske Rigers Historie. Christiern Den Anden*, 2. bind, anden afdeling, København 1867, s. 413.
4. Mogensen.
6. Fx Tyge Krogh: Bødlens og Natmandens Uterlighed. *Historisk Tidsskrift*, Bind 16. række, 3 (1994) 1
5. Fx http://denstoredanske.dk/Samfund,_jura_og_politik/Jura/Retshistorie/kag
7. Per Lunde Lauridsen: Da rakkeren flyttede fra Outrup til Dejbjerg. *opdatering* 2015, s. 167.
8. Fx Hansen, s. 23.
9. Lunde Lauridsen, s. 169.
10. Hansen, s. 22-23.
11. Lunde Lauridsen, s. 173.
12. Se fx Kim Clausen: Rakkerhuset i Bjørnemosen. *FRAM – Fra Ringkøbing Amts Museer* 1994.
13. Henlagte sager ang. natmandsfolkene i Nørrejylland (1803-1836), Danske Kancelli, 3. Departement (1803-1836). Rigsarkivet.
14. Se fx Dorte Kook Lyngholm: *Tyendes retsstilling 1683-1921*: http://danmarkshistorien.dk/leksikon-og-kilder/vis/materiale/tyendes-retsstilling-1683-1921/?tx_historyview_pi1%5Blang%5D=1&cHash=aead0211540162d8351efb74420a8654.
15. Fx http://levendehistorie.dk/Om_Bundsba%C3%A6k_M%C3%B8lle/Historie.